

TALLER D'HISTÒRIA

CENTRE D'ESTUDIS D'HISTÒRIA LOCAL, NÚM. 2, 2on SEMESTRE 1993

DIPUTACIÓ DE VALÈNCIA

C-2379

KINDER
MÖRDER
SCHWEINE
NEO-NAZIS
LIZLER: ÖLÜMSÜZDÜR

DISCURS DE LA PÈRDUA

GÜNTER GRASS

OBITUARIO E. P. THOMPSON

ERIC J. HENSHAW

E. P. THOMPSON: UNA VIDA DE DISIDÈNCIA RADICAL

SHEILA ROWBOTTOM

¿MÁS ALLÁ DE ANNALES?

I. WALKERSTEIN

EL MUNDO DE LOS OFICIOS

11-C 2379

Director:

Manuel Cerdà

Caps de redacció:

Rafael Narbona - Josep Torró

Secretari de redacció:

Luis Pablo Martínez Sanmartín

Consell assessor:

Rafael Aracil - Manuel Ardit

Joaquín Azagra - Miquel Barceló

Aurora Bosch - James Casey

José Fontana - John Foster

Antoni Furió - Mario García Bonafé

Thomas F. Glick - Paulino Iradiel

Miquel Izard - Giovanni Levi

Ramon Martí - Antonello Negri

José Antonio Piqueras

Clementina Ródenas

Pedro Ruiz Torres - Dale Tomich

Traductor:

Carles X. Subiela Ibáñez

Suscripcions i administració:

Josep Marí Mollà

Edita:

Centre d'Estudis d'Història Local

Diputació de València

Beato Nicolás Factor, 1

46007 València

Tel. (96) 388 25 73 i 388 25 74

P.V.P.:

750 ptes.

Suscripcions (2 núms. a l'any):

1.300 ptes.

Composició tipogràfica:

Germania

Impressió:

Graficuatre, S.L.

D.L.:

V-3210-1993

I.S.S.N.:

1133-4959

Distribució:

Les Punxes: Francesc d'Aranda, 77-81.

08018 Barcelona. Tel. 300 91-62

Sendra Marco: Taronja, 10.

46210 Picanya. Tel. 156 08 41

Siglo XXI: Plaza, 5

28043 Madrid. Tel. 759 49 189

La Tierra Libros:

Sagitari, 4, nau B.

03006 Alacant. Tel. 511 01 92.

TALLER D'HISTÒRIA

CENTRE D'ESTUDIS D'HISTÒRIA LOCAL

DIPUTACIÓ DE VALÈNCIA

| | |
|--|-----|
| EDITORIAL | 2 |
| MICROANÀLISI | |
| EL MUNDO DE LOS OFICIOS | 3 |
| EL HISTORIADOR Y LOS OFICIOS | |
| June Freeman | 4 |
| LOS OFICIOS EN LOS MUSEOS: ¿EXHIBICIÓN O CREACIÓN? | |
| Tim Putnam | 14 |
| EL PAPEL CAMBIANTE DEL HERRERO RURAL | |
| John Williams-Davies | 18 |
| ORIENTACIONS I RECERQUES | |
| LA SOCIABILITAT I L'ASSOCIACIONISME CONTEMPORANIS: CASINOS, CERCLES I ATENEUS. UN ITINERARI ARXIVÍSTIC | |
| Josepa Cortés | 21 |
| LOS SERRANOS, 1936-1942. | |
| AÑOS DE REVOLUCIÓN Y MUERTE | |
| Vicent Gabarda | 27 |
| HISTÒRIA ALTERNATIVA | |
| DISCURS DE LA PÈRDUA. DE LA DECADÈNCIA DE LA CULTURA POLÍTICA A L'ALEMANYA UNIFICADA | |
| Günter Grass | 45 |
| OBITUARIO: E. P. THOMPSON | |
| Eric J. Hobsbawm | 55 |
| E. P. THOMPSON: UNA VIDA DE DISIDENCIA RADICAL | |
| Sheila Rowbotham | 57 |
| LA HISTORIA ORAL COMO MOVIMIENTO SOCIAL: LA EVOCACIÓN Y LA GENTE MAYOR | |
| Joanna Bornat | 59 |
| LA SENSACIÓN DE MOVIMIENTO MIENTRAS SE ESTÁ QUIETO | |
| Sidney W. Mintz | 69 |
| CONTROVÈRSIES | |
| ¿MÁS ALLÁ DE ANNALES? | |
| Immanuel Wallerstein | 79 |
| RÉPLICA A IMMANUEL WALLERSTEIN | |
| Andor Skotnes | 83 |
| NOTES I OPINIONS | |
| ¿LECCIONES DE LA HISTORIA? PASADO Y PRESENTE EN LA GUERRA DEL GOLFO | |
| Colin Gordon | 87 |
| LA ENSEÑANZA DE LA HISTORIA EN LA EDUCACIÓN SECUNDARIA. RESPUESTA A ENRIC GUINOT | |
| José Ignacio Madalena, Pilar Maestro, Enric Pedro | 92 |
| COLLOQUI INTERNACIONAL SOBRE LA SEGONA GERMANIA (1693-1993) | |
| Tomás Peris Albentosa | 97 |
| «CAPTAR LO QUE UNA SOCIEDAD ENTERA ESCRIBE O LEE». UN PROYECTO INTERDISCIPLINAR | |
| José V. Boscá Codina | 101 |
| EL ISLAM Y OCCIDENTE: VIEJOS Y NUEVOS PROBLEMAS | |
| Manuel Ruzafa García | 104 |
| SUGGERÈNCIES | 107 |



© 1993 Centre d'Estudis d'Història Local (Diputació de València). Els articles de June Freeman, Tim Putnam i John Williams-Davies aparegueren en la revista *Oral History*®, tardor 1990, volum 18, número 2. El text de Günter Grass és traducció © de l'original alemany *Refé vom Verlust. Über den Niedergang de politischen Kultur im geeinten Deutschland*, publicat per l'editorial Steidl, Göttingen, 1992®. El text d'Eric J. Hobsbawm aparegué a *The Independent*®, 3 de setembre de 1993. El text de Sheila Rowbotham aparegué a *New Statesman and Society*®, 3 de setembre de 1993. El text de Joanna Bornat aparegué a la revista *Oral History*®, tardor 1989, vol. 17, número 2. El text de Sidney W. Mintz aparegué a la revista *American Ethnologist*®, 16 (4), novembre de 1989. Els articles d'Immanuel Wallerstein i Andor Skotnes aparegueren a *Radical History Review*®, 49 (1991). El text de Colin Gordon aparegué a *Radical History Review*®, 55 (1993).

LA SOCIABILITAT I L'ASSOCIACIONISME CONTEMPORANIS: CASINOS, CERCLES I ATENEUS. UN ITINERARI ARXIVISTIC

JOSEPA CORTÉS

Universitat de València

Un dels espais centrals de la sociabilitat contemporània és el casino, una institució estesa per tota la geografia europea, amb el mateix nom o amb altres que al·ludeixen a una fórmula semblant, com el cercle, l'ateneu o el club anglès. El casino, el lloc on es pren cafè, es juga a les cartes, es discuteix de política o es fa córrer la maledicència, en les hores d'oci després de la jornada laboral, és, com també ho són les confraries, les bandes de música o les agrupacions excursionistes, una de les formes de la sociabilitat organitzada, amb uns orígens relativament recents que es remunten a l'obtenció del dret d'associació, a mitjan segle passat. El dret d'associació, que no figurava entre les reivindicacions i els aconseguiments de la Revolució Francesa, serà imposat, ben entrat ja el Vuitcents, per la doble pressió de la burgesia liberal i del moviment obrer. Els seus fruits seran immediats: l'efervescència política i cívica del segle de les revolucions afavorirà l'eclosió de l'associacionisme i, amb ell, d'una sèrie d'entitats privades, de naturalesa i finalitat molt diversa: societats recreatives i mercantils, ateneus obrers i instructius, cercles científics i literaris, cooperatives de consum i de producció... Nous espais i noves formes de relació que naixien al mateix temps que la nova societat burgesa.

En l'Europa anterior a 1789, l'Europa preindustrial, la sociabilitat veïnal no tenia encara el grau de formalització que adquiriria durant el Vuitcents. El contacte entre les persones tenia el seu espai i la seua expressió en llocs públics: al carrer i al barri, als porxets de la plaça o del carrer major, al passeig i al parc, al mercat i a l'eixida dels oficis religiosos, al forn i a la pescateria, al camp, al taller i a la fàbrica, a la taverna, a les festes locals; però també en llocs tancats, privats: a la rebotiga de l'apotecari o en el salonet d'una botiga elegant, a les reunions de les confraries, i a la casa, en les vetlades vora la llar, en les grans celebracions familiars i en les tertúlies socials de les cases benestants. Eren els escenaris per mirar la gent passar i deixar-se veure, citar-se amb els amics o trobar-se amb els amants, enterar-se de l'actualitat local o difondre rumors, fer barret amb el veïnat, iniciar transaccions comercials, llogar jornalers, fer tractes amb els corredors o saber el preu de les collites.

Totes aquestes manifestacions de la sociabilitat veïnal eren fruit del contacte lliure i selectiu dels membres de la comunitat, sense cap tipus d'organització ni de sistematització, i, per això mateix, a penes han deixat rastre docu-

mental, llevat d'eventuals referències literàries —les que donen, per exemple, Jaume Roig o Bernat Fenollar per a la València del segle XV—, o de l'atenció que hi dispensaven els poders públics quan les relacions esdevien conflictives. En efecte, els registres de clams, denúncies, plets i processos, en assabentar-nos dels atemptats contra la moralitat pública o de l'alteració de l'ordre, ens mostren imatges vívides, en un autèntic travelling cinematogràfic, de l'escenari, de les gents, de l'ambient en què succeïren els fets, que inclou, fins i tot, la transcripció literal dels diàlegs dels protagonistes.

No serà fins l'aparició, ja al segle XIX, de societats organitzades, d'iniciativa privada i amb òrgans rectors i administratius que duen actes de les seues reunions i activitats i porten un minuciós control dels seus recursos econòmics, que podrem disposar d'una abundant documentació sobre el fenomen associatiu i també sobre les noves formes de sociabilitat. Però, a més dels arxius de les pròpies institucions, i de la premsa que donava notícia de les seues activitats, hi ha també els registres dels organismes que s'encarregaven de la seua autorització i vigilància, dins de les competències de què gaudien en matèria d'ordre públic als respectius nivells de l'Administració: dels ajuntaments i els governs civils al Ministeri de la Governació. Endinsar-se en aquestes fonts, en la seua naturalesa i en la de les institucions que les van produir, en la seua localització arxivística i en les seues característiques documentals, i en les seues possibilitats historiogràfiques, és el propòsit concret d'aquestes pàgines.

EL MARC LEGAL I EL CONTROL GOVERNATIU

La creació de societats i cercles constituirà a tot arreu, durant la segona meitat del segle XIX, un dels primers objectius dels nous i dinàmics grups socials sorgits amb les transformacions que s'havien produït al llarg de la centúria. Ciutats, viles i pobles —i fins i tot els més petits llogarrets—, industrials o agraris, de la costa o de l'interior, comptaran amb nous espais de reunió —dos com a mínim, per a les dues inevitables faccions o partits—, on es puguen trobar aquells que s'identifiquen entre ells per afinitat ideològica o interès professional. En l'àmbit espanyol, els successius ministeris de la governació havien anat publicant, ja des de primeries de segle, una sèrie de decrets que asseguraven el dret dels ciuta-

dans a associar-se, alhora que establien les normes a què devien ajustar-se les reunions públiques i les associacions. El primer pas va ser, el 1829, el reconeixement de les societats mercantils, al qual seguiren la legalització de les mutualitats de socors, el 1839, i l'autorització de les associacions literàries, benèfiques i recreatives, el 1861. Poc després, el decret de 20 de novembre de 1868 contemplava el dret dels ciutadans a associar-se lliurement, encara que set anys més tard, en renovar-se l'autorització per a crear societats de qualsevol tipus o finalitat, es prohibiran expressament les polítiques. El procés culminarà, finalment, amb la promulgació de la Llei d'Associacions, el 30 de juny de 1887.

La regulació legal i l'acomodació de les noves societats a una estricta normativa de constitució no serà suficient per a l'afany de vigilància del poder, que engegarà una sèrie d'enquestes per a conèixer en cada moment el nombre i les activitats de les societats existents. Iniciades el 1882, uns pocs anys abans de la regulació associativa de 1887, les enquestes es publicaven a la *Gaceta de Madrid* i als butlletins oficials de les províncies. La font principal, però, són els arxius del Ministeri de la Governació, on se centralitzava tota la documentació referida a associacions i que actualment es troba dispersa entre l'Archivo Histórico Nacional, a Madrid, i l'Archivo General de la Administración, a Alcalá de Henares. Tots els documents, des del registre d'associacions, instaurat el 1887, fins a les estadístiques que s'instruïren, estan ordenats dins les sèries d'Ordre Públic, fet que il·lustra ben expressivament la imatge que el poder tenia de les societats i la desconfiança amb què se les mirava.

La proliferació de societats amb finalitats ben diverses va suscitar l'interès, a més del del Ministeri de la Governació, d'altres dependències governamentals: el Ministeri d'Instrucció, per les societats instructives; el Ministeri de l'Interior —especialment la Direcció General de Seguretat—, pels cercles polítics i la premsa; i el Ministeri de Treball i l'Institut de Reformes Socials, per les societats i cooperatives obreres i professionals.

Les enquestes, canalitzades a través dels governs civils —que conserven les circulars emeses pels diferents ministeris i les respostes donades pels ajuntaments com a receptors de la informació de les entitats—, recullen, poble per poble, el nom de l'associació, els seus objectius, el nombre de socis, la data de fundació i, en alguns casos, el nom del president. Paral·lelament, i aprofitant en bona part les dades obtingudes dels qüestionaris, la Junta General d'Estadística publicà a partir de 1859, als *Anuarios Estadísticos*, ordenats per províncies i agrupats per tipologies, el nombre d'associacions existents, on s'inclouïen a més altres espais de sociabilitat com places de bous, cirques, sales de billar, cafès, tavernes i fins i tot els trinquets per al joc de pilota. Gràcies a elles sabem, per exemple, que el 1867 hi havia registrades a la província de València més de mil tavernes, o que en la de Girona hi havia censats una cinquantena de casinos.

La informació no s'escapa en la documentació emanada del control de l'ordre públic. Una altra font, aquesta de

caràcter fiscal, ens completa la nòmina de societats. Es tracta de la contribució industrial i mercantil, un impost instaurat en la reforma tributària de 1845 que afectava també els cafès i les sales de jocs dependents de societats recreatives. L'*Estadística administrativa de la contribució industrial y de comercio*, publicada per la Direcció General de Contribucions, del Ministeri d'Hisenda, ens proporciona el nombre de cafès instal·lats en casinos i societats recreatives i la relació de jocs licits i sotmesos a tributació que s'hi practicaven: billar, escacs, dames, dominó i els diversos jocs de cartes.

Per motius ben diferents als dels òrgans governamentals, també les organitzacions catòliques i les obreres elaboraran estudis estadístics, ja a finals del segle XIX, a fi de conèixer la implantació de les respectives associacions. En *Socialismo y anarquismo*, un comentari sobre l'enciclica *De rerum novarum*, de Lleó XIII, publicat a València el 1893, el pare Antoni Vicent elaborà un quadre dels cercles catòlics i els patronats de les diòcesis de València, Tortosa i Oriola, en el qual es ressenyen els pobles que compten amb aquestes institucions, l'any de la seua fundació, el nombre de socis, les activitats que en depenen (socors mutus, escoles nocturnes o dominicals) i el nombre d'alumnes que hi assisteixen. L'estudi ens permet saber que, aquell any, més de quaranta pobles de la diòcesi de València tenien un cercle o un patronat obrer d'inspiració catòlica, i que el més antic, fundat el 1872, era el d'Alcoi, mentre que la majoria dels restants es van crear en la dècada dels vuitanta. Per la seua part, la *Revista Socialista*, els *Almanagues Socialistas* i l'*Anuario Obrero* publicaren, entre 1903 i 1933, la nòmina de les agrupacions socialistes de tot l'Estat. En 1914 se'n censaren deu a la província d'Alacant, cinc a la de València i dos a la de Castelló. L'estadística també comprèn el llistat d'associacions sindicals, d'estalvi i de previsió, les cooperatives i les societats d'instrucció i d'esplai.

En definitiva, les enquestes practicades des de l'últim terç del segle XIX ens permeten reconstruir el conjunt de societats que aparegueren i desaparegueren al llarg del període, el nombre de socis que arribaren a assolir i la finalitat concreta per a la qual havien estat creades, des de les primeres societats de socors mutus, de caràcter catòlic o conservador, o els cercles d'inspiració liberal i republicana, les associacions culturals i científiques, els casinos destinats a reconduir l'oci de les classes benestants i de les populars, fins a d'altres tipus d'establiments que també foren objecte d'atenció per part del Govern, com hostals, tavernes, cantines, cires i places de bous.

LA DOCUMENTACIÓ MUNICIPAL

La informació requerida a les societats pels ministeris i els governs civils era tramitada a través dels ajuntaments, i, per tant, les respostes d'aquelles a les circulars governamentals es conserven, juntament amb el registre local d'associacions, als arxius municipals. Per altra banda, l'exercici, per part dels ajuntaments, de les competències en



Salón café del Ateneo Sueco del Socorro (Sueca)

ordre públic que tenien assignades, ha anat acumulant també en la secció de *Governació* dels arxius municipals una abundant documentació, utilíssima per a l'estudi de l'associacionisme local. Al *Registre municipal d'associacions* trobem les actes de constitució de les noves societats, el reglament que regirà el seu funcionament i les notificacions sobre l'eventual dissolució de l'entitat, els canvis de domicili i de junta directiva i els moviments en el nombre de socis, així com els expedients informatius del govern civil o les ordres de clausura. Sabem, per aquesta font, que a Sueca hi havia, el 1867, tres societats —una de socors mutus, fundada el 1859; l'Ateneo Sueco, del 1864, i el casino «La Amistad», del mateix any—, i que van ser tancades pel governador. O que, a Alzira i a Carcaixent es van constituir de manera simultània, el 1877, i amb el mateix nom de «Círculo Gallístico», dues societats que tenien com a motiu principal el combat de galls.

El registre mostra també com, durant l'últim quart del segle XIX, es fundaren a tot el país un gran nombre de casinos, amb els més diversos apel·latius, promoguts per totes les faccions de l'espectre polític: conservadors, liberals, tradicionalistes, progressistes, catòlics, radicals, democràtics... I com, a primeries del segle XX, es produí una veritable expansió de les societats professionals i obres, amb la diversificació de les organitzacions sindicals i l'aparició de les primeres agrupacions anarquistes. El registre també ens informa, finalment, dels periòdics o les publicacions editats per les associacions locals.

Per a poder celebrar actes que poguessen concitar una gran afluència de públic, les societats estaven obligades

a sol·licitar per escrit l'autorització prèvia de l'Ajuntament; obligació que avui ens proporciona una imatge més viva del seu funcionament i les seues activitats. Normalment, les societats sol·licitaven permís per a convocar juntes generals, celebrar conferències culturals o mítings polítics, convocar manifestacions o concentracions públiques, organitzar romeries cíviques, promoure actes d'adhesió al Govern o de rebuig de la seua política i imprimir i distribuir pamflets, octavetes, fulls informatius o cartells propagandístics, dels quals, a més, s'havia de deixar una còpia a les dependències municipals. Les *Sollicitus de permís* ens descobreixen, a més de les activitats pròpies de cada entitat, la ideologia que les animava i la finalitat que perseguïen, sobre tot pel caràcter i el contingut de les conferències i els mítings, que són expressats en la instància, i per la personalitat dels oradors.

La varietat i la densitat dels actes queden ben paleses en aquesta sèrie documental: conferències per a difondre la bondat de l'estalvi o la necessitat de la instrucció obrera, per a denunciar els perills del lliurepensament i de l'ateïsmes, per a propugnar l'amor lliure o per a explicar el moment econòmic i polític. També s'hi poden resseguir els moments àlgids de la política estatal i les incidències de les campanyes electorals, amb la mobilització dels líders regionals i locals, i les activitats recreatives i commemoratives de les entitats: els balls de societat i de màscares en Carnestoltes, les vetlades literàrio-musicals, les festes de cap d'any i les de fi de segle —i benvinguda del següent—, les celebracions de dates assenyalades —l'aniversari de la primera república, el primer de maig, la mort de Pablo Iglesias, l'assassinat de Jean Jaurès, el

14 de juliol...—, o els campionats de billar, d'escacs, de dominó o fins i tot d'esgrima. Activitats i propostes que no s'escotaven en l'enumeració anterior i que podem ampliar encara amb les que, una mica excèntriques, oferien als seus socis, en 1888 i 1889, el Casino Antic de Castelló de la Plana, com les sessions de ciències ocultes a càrrec de don José Guillot o els espectacles de prestidigitació del senyor Altadill, al costat dels ja més clàssics concerts de guitarra del virtuós Francesc Tàrraga.

La diversitat de les societats locals en funcionament, la distinta categoria social dels seus socis i la particular ideologia de cada entitat eren determinants en el tipus d'actes organitzats, que comprenia des d'espectacles frívols o collectes benèfiques fins a la distribució de proclames incendiàries o la celebració de mítings revolucionaris. També ho eren en molts altres aspectes, fins i tot materials, com ara la seu de la societat: l'edifici i el condicionament dels locals i la introducció en els seus salons de les comoditats que la tècnica i la popularització dels costums burgesos permetien als seus recursos econòmics. I encara que moltes d'aquestes dades no figuren a la documentació municipal, la secció de *Foment*, i en concret la sèrie de *Policia Urbana*, constituïda per les sol·licituds de llicència d'obres —preceptives per a la construcció de nous edificis o per a la modificació dels ja existents—, ens revela la sumptuositat o la penúria de l'edifici social; la renovació i adaptació de la decoració als darrers gusts estètics; la magnificència o l'austeritat dels salons; i fins i tot la instal·lació de calefacció central o d'aparells distribuïdors d'aigua de Seltz. Generalment els expedients de llicències d'obra adjunten al projecte el dibuix de la façana, el traçat de les diferents plantes de què constarà l'edifici i el nombre i dedicació de cada una de les sales de la seua distribució interior: un material gràfic insubstituïble, en l'era anterior a la fotografia, per a entreveure l'escenari en què es desenvolupava la vida diària de la societat.

Finalment, els arxius municipals contenen també, en la ja esmentada sèrie d'Ordre Públic, el registre d'*Espectacles i establiments públics*, on figuren els locals d'oci i entreteniment —teatres, cafès, tavernes i, més tard, cines—, amb indicacions precises —a fi de facilitar-ne un estricte control— sobre la seua capacitat, les seues condicions higièniques i la seua oferta. Una detallada documentació que permet exhumar els títols de les obres representades —i els actors i directors, els horaris i els preus— i advertir les modificacions introduïdes per la difusió dels avanços tècnics i els canvis en la moda, com ara la conversió dels antics cafès en cafè-cantant, la representació d'espectacles de revista en els bataclans i l'adaptació de molts teatres com a cinematògrafs.

ELS ARXIS DE CASINOS I SOCIETATS

Expressió i escenari d'unes noves formes de sociabilitat, els casinos i les societats de tota mena es multiplicaren durant les últimes dècades del segle XIX i les primeres

del XX. La variada nomenclatura amb què se'ls designa reflecteix ben bé la diversitat dels seus objectius: casino, ateneu, cerele, circ, societat, mutualitat, cooperativa, centre, club... Per bé que els adjectius que els de fineixen poden ser tan aclaridors com confusionaris: recreatiu, popular, mercantil, democràtic, republicà, coral, científic, catòlic, obrer, tradicionalista, agrari, liberal, instructiu, musical, literari, radical, excursionista, d'estalvi, professional, artístic... Justament per aquesta mateixa diversitat, la documentació pròpia d'aquestes associacions ens pot illuminar sobre els moviments polítics i socials que les impulsaren, sobre la progressiva formació de la consciència política que promovien en la comunitat, sobre la difusió de les seues idees i el grau d'arrelament que aconseguiren, tant en el món rural com en l'urbà, i sobre els moviments intel·lectuals i instructius i les activitats d'esplai que desenvoluparen.

A pesar, però, de la diversitat —de noms, interessos i objectius—, la seua estructura organitzativa és bastant semblant, regulada com estava per una normativa legal comuna a totes les associacions. I, per tant, també és semblant la tipologia de les sèries documentals que generaren al llarg de la seua existència i custodiaren als seus propis arxius.

Bàsicament els òrgans de govern estaven constituïts per una junta directiva —integrada pel president, un vicepresident, un nombre determinat de vocals i un secretari, a més d'un interventor, un tesorero i, eventualment, un bibliotecari—, que s'encarregava de la gestió diària, i una junta general que reunia excepcionalment tots els socis. Els estatuts de la societat establien les competències i les obligacions de cada càrrec i perfilaven així la documentació que en resultaria: les actes de les reunions de la junta directiva, les actes de l'assemblea de socis, reunits almenys una vegada a l'any, i l'Administració comptable dels recursos econòmics de l'entitat.

Les actes de la junta directiva, transcripció més o menys fidel i consensuada de les discussions hagudes i dels acords presos, resumeixen en les seues pàgines la vida i les activitats de l'entitat. Elegida en assemblea general, són atribucions seues l'acceptació o la denegació de les sol·licituds d'ingrés de nous socis, numeraris o transeünts; la fixació de les quotes; l'establiment del calendari de conferències, mítings i actes d'esplai; la selecció dels periòdics a què se subscriu la societat; la vigilància del correcte funcionament, formal i econòmic, de l'entitat; la decisió de crear instituts o seccions que ajuden al millor compliment dels seus objectius: escoles per a la instrucció obrera o de joves, tallers per a la formació professional, mútues de socors o benèfiques, cooperatives de consum, caixes d'estalvi o de resistència, salons recreatius, biblioteca...; i la resolució de qualsevol incidència greu suscitada entre els socis.

El sistema de comptabilitat imita el de l'Administració pública o el de qualsevol empresa privada, amb registres diaris d'entrades i eixides i arxius mensuals i anuals de l'activitat econòmica, duts a terme per un tesorero i un interventor. Sens dubte, l'Administració dels recursos

econòmics de les societats constitueix el bloc més important de la seua documentació, per la proporció que representa en el conjunt de l'arxiu i perquè del seu correcte funcionament depenia el futur de l'entitat. El secretari en feia una síntesi en l'elaboració de la memòria anual, que contenia no sols el balanç de l'administració econòmica de l'any, global o pormenoritzada per seccions, en cas de tenir-ne, i l'arqueig final, sinó també el resum de les activitats desenvolupades i la valoració dels objectius assolits. Les memòries, presentades davant la junta directiva i la junta general, eren, una vegada aprovades, exposades públicament per a la seua difusió i general coneixement. I fins i tot, en les millors èpoques de les entitats, es feien imprimir.

El seu major interès, però, probablement no està tant en la presentació de l'estat financer de la societat o en el balanç més o menys triomfalista del progrés en l'alta de socis, com en el discurs programàtic que hi adjunta el secretari, on reitera els principis que regeixen la societat, els objectius que pretén assolir, els mitjans que s'han posat al seu servei i els reconeixements públics que ha meregut la seua tasca. Un discurs dirigit a convèncer els socis actuals per què recolzen amb tots els mitjans possibles les activitats de la societat i a captar-ne de nous. Les memòries també es fan ressò, per la influència o les

conseqüències que poguessen tenir en la marxa de l'entitat o en la societat en general, dels esdeveniments polítics locals, nacionals i fins i tot internacionals, com les guerres europees, o de les catàstrofes i de les persistents calamitats metereològiques —temporals, inundacions i nevades, amb un efecte devastador sobre el comerç i les collites—, epidemiològiques —còlera i grip— i econòmiques —caiguda dels preus agrícoles—, que, per exemple, entre 1883 i 1886, deixaren moltes famílies en la misèria. Una autèntica crònica dels fets més trascendents que afectaven la població en aquells moments.

Per últim, els estatuts, veritable compendi dels objectius que animen l'entitat, exposen, junt a la solemne declaració de principis, la seua organització i reglamentació. Un apartat considerable està dedicat a la jerarquització dels socis i als requisits que se'ls exigeixen: edat, molt variable segons les entitats (majors de 18 anys en el casino de Novelda, 17 anys en el Círculo Gallístico d'Alzira, i 14 en l'Ateneo Sueco), condició social o professional i conducta moral i cívica. Per altra banda, la identificació dels seus fundadors i promotors, i fins i tot dels mateixos socis, permet conèixer, a través de la seua localització en els padrons de població i sobretot els de riquesa, la seua extracció social i el volum del seu patrimoni. Podem determinar així si la seua clientela pertanyia a l'aris-



Escala del Casino Antic de Castelló de la Plana

toeràcia i a la burgesia rendista, si estava constituïda per professionals liberals i intel·lectuals, per funcionaris dels distints nivells i branques de l'administració, per comerciants i botiguers, per llauradors i ramaders o si, més plurals i interclassistes, la massa social procedia tant de la burgesia com de les classes populars.

Difícilment, però, tota aquesta documentació es conserva encara íntegra als arxius dels mateixos casinos i societats. Bona part ha desaparegut en desaparèixer també les entitats que la generaven i la custodiaven. En altres casos, han sobreviscut les societats però no la seua documentació, i en altres, finalment, aquesta només s'ha conservat de manera fragmentària. Les llacunes, com també els trasllats o la incorporació de fons aliens, són fruit de les diverses vicissituds històriques i, particularment, de la guerra del 1936-39. I així, per exemple, l'ocupació de les seus d'alguns casinos per part de comitès obrers, sindicats, societats professionals i altres establiments com la casa del poble o l'hospital de sang, provocà que la documentació d'aquests organismes s'acumulàs junt a la de l'entitat anterior i quedàs integrada en el fons original. És el cas de l'arxiu del casino «La Amistad», de Quart de Poblet, que conserva els fons corresponents al període 1936-1939 de diverses societats obreres: la d'obrers rajolers «La Unión», la de taulellers «La Defensa», la de paletes «El Progreso», dependents totes tres de la UGT; el Sindicat d'Oficis Varis, el de paletes «La Armonia», i el de la branca d'alimentació, afiliats a la CNTAIT; i, encara, la Casa del Poble.

Per altra banda, en acabar la guerra, les societats van ser sotmeses a un rigorós examen per tal de determinar la seua ideologia i el seu paper durant el conflicte, i de depurar-ne els elements subversius. Els arxius municipals conserven els oficis que els governadors civils dirigiren a les noves autoritats locals, inquirint l'existència de societats en la població, la seua ideologia i les seues activitats abans i durant la guerra; i els governs civils, les submisses i delatores respostes dels ajuntaments. Les declarades, o sospitoses, d'esquerra foren clausurades, els seus béns incautats i en molts casos els seus arxius destruïts. Tota l'estructura associativa va ser suplantada per les organitzacions del nou règim, per Falange i les seues diverses seccions —juvenil, femenina, sindical—, que n'ocuparen els locals i els patrimonis i, en bona mesura, també la clientela. Avui, en recuperar aquests establiments la seua antiga titularitat, o ser gestionats per entitats de nova creació, és justament la documentació de l'antic partit únic i les seues filials la que s'ha integrat i es conserva en l'arxiu del casino.

En l'actualitat, tot i que els casinos i algunes societats continuen existint, ja no compleixen les mateixes funcions que abans, que en bona mesura han estat assumi-

des per les instàncies públiques —la instrucció pública i gratuïta, la previsió social i sanitària, les caixes d'estalvi—i, sobretot, pels partits polítics, que canalitzen les distintes sensibilitats polítiques i ideològiques. I així, les seues activitats, que ja havien caigut en un apoliticisme forçós durant el temps de la dictadura, han quedat reduïdes a les purament recreatives. Ara més que mai els casinos s'articulen al voltant del cafè, dels jocs de taula i de la conversa amable o apassionada sobre els més diversos temes. Però, en una època en què han emergit noves formes i nous espais de sociabilitat i se n'ha multiplicat l'oferta, la clientela dels establiments tradicionals és ja dia a dia més residual.

BIBLIOGRAFIA

- AGULHON, M., *La République au village*. Paris, Seuil, 1979.
- CAMPILLO, J.-CORTÉS, J.-PLA, C., *L'arxiu de l'Ateneu Sueco del Socorro (1869-1939)*. (inèdit).
- CANAL, J., «La sociabilidad en los estudios sobre la España contemporánea», *Historia Contemporánea*, 7 (1992), pp. 183-205.
- Clases populares, cultura, educación. Siglos XIX y XX*. Coloquio hispano francés. Madrid, Casa de Velázquez-UNED, 1990.
- CORTÉS, J.-FURIÓ, A.: *Catàleg de l'Arxiu Municipal de Sueca*. (inèdit).
- CUCÓ, J., *El quotidià ignorat. La trama associativa valenciana*. València, Alfons el Magnànim, 1991.
- DUARTE, A., *El republicanisme català a la fi del segle XIX*. Vic, Eumo editorial, 1987.
- FURIÓ, A.: «Un assaig sobre les fonts de la història local», *Taller d'història*, 1 (1993), pp. 29-36.
- GUEREÑA, J.L., «Fuentes para la historia de la sociabilidad en la España Contemporánea», *Estudios de Historia Social*, 50-51 (1989), pp. 273-305.
- MURRIA ARNAU, C., *Casino antiguo de Castellón*. Castelló de la Plana, 1991.
- PERIS, A., *Catàleg de l'arxiu de la societat d'instrucció i esplai «Círculo Alcireño» (1877-1970)*. (inèdit).
- PONTON, R., «Une histoire des sociabilités politiques», *Annales E.S.C.*, 6 (1980), pp. 1.269-1.277.
- REIG, R., *Obrers i ciutadans. Blasquisme i moviment obrer*. València, Alfons el Magnànim, 1982.
- REIG, R., *Blasquistas y clericales*. València, Alfons el Magnànim, 1986.
- VICO, J., *El archivo de «La Amistad». Sociedad artístico-musical, instructiva y de socorros mútuos (1910-1939) de Quart de Poblet*. (inèdit).